

УДК 811.161.2'36 - 112"15/16"

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ *ХОТЯ*, *ХОТЯ БИ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.*

Тетяна Висоцька

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001, Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17

Проаналізовано виникнення сполучників *хотя* і *хотя бы*. Розглянуто їхнє використання в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. на тлі інших слов'янських мов того часу і в сучасній українській мові.

Ключові слова: сполучник, функція, семантико-синтаксичні відношення, десемантизація.

В українських пам'ятках XVI–XVII ст. зафіксовано сполучники віддієслівного походження: *если, ежели, хотя* (його варіанти *хо(т)хоть, хо(ч), хотя(й), хоча(й)*). Зокрема, у досліджуваних текстах одним із частовживаних сполучників є *хотя*, що функціонує як сурядний і як підрядний засіб зв'язку.

О. Потебня слушно зазначає, що важко відновити “реальне” (лексичне) значення сполучника *хотя*, утвореного на основі дієприслівникового (другорядного) присудка, що входив у підрядну частину складного речення [19, с. 218]. Учений називає це явище “лексичним переосмисленням” [19, с. 218].

Етимологи по-різному визначають шлях виникнення сполучника *хотя* і його варіантів *хо(т)хоть, хо(ч), хотя(й), хоча(й)*:

а) сполучник *хотя* утворений від форми нечленного дієприкметника на *-*nt-* (називний відмінок однини чоловічого роду) [19, с. 218–219; 16, с. 121; 25, с. 32; 10, с. 463; 11, с. 409]. (Аналогічні перетворення відбулися у білоруській – *хотя/я, хоць/я*, польській – *chocia* до XVI ст.¹, російській мовах – *хотя*²);

б) сполучник *хоть* генетично пов'язаний з дієслівною формою *хот-и* (друга особа однини наказового способу від дієслова *хотѣти* <**hotěti* [24, с. 468]). Унаслідок усічення голосного наприкінці слова *-и* як варіант виникла форма *хоть*³ (у

* Для статті використано цитатний матеріал Картотеки “Словника української мови XVI – I половини XVII ст.”, яка зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ України (м. Львів), а також власні спостереження.

¹ Польські сполучники *chocia* і *chociaj* тотожні українським *хотя* й *хотяй* [27, с. 503].

² Про вплив української мови на поширення вживання сполучника *хотя* в російській зазначає Б. Лавров: “Можливість українського впливу не потрібно категорично відкидати, позаяк в українській писемності сполучник *хотя* був широко розповсюджений уже в той час, коли в російській мові ми можемо вказати лиш на поодинокі приклади його вживання [...]. Українська писемність знала його в таких виключно консервативних жанрах, як пам'ятки церковно-богослужбового використання” [16, с. 127].

³ Л. Булаховський розглядає й інший шлях появи сполучника *хоть*. Науковець уважає, що сполучник пов'язаний з формами скам'янілих відмінків іменника “*хить*” [3, с. 55]. Є ще одне припущення, що *хоть* – “це короткий односкладовий варіант *хотя*” [17, с. 24].

пам'ятках староукраїнської мови датується XVI ст.) [10, с. 463; 11, с. 408]. (У польській мові маємо фонетичний відповідник *choć* від **choci*, як і в українській та російській мовах *chot* від *choti*) [28, I: с. 73], проте польські мовознавці висловлюють сумнів щодо вірогідності шляху виникнення сполучника *choć*, тому що в польській мові *choć* функціонує лише з XVI ст., а значить, є інновацією. Крім того, сполучник *choć* відомий народним говорам, відповідно, утворений на ґрунті народнорозмовному або ж є наслідком зовнішнього впливу, а точніше, української на польську мову середньої доби. Польські дослідники відкидають чеські впливи, позаяк чеська мова не знає такої форми сполучника [27, с. 503];

в) сполучник *хоч/хоча* (в українській мові засвідчено з XVI ст. [10, с. 463]) утворений від форми дієслова другої особи однини теперішнього часу дійсного способу “*хочеш(и)*” (діалектне “*хочь*”, “*хошь*”) [3, с. 55]⁴. Виникнення кінцевого голосного *-а* у формі *хоча* важко встановити. Є. Черкасова стверджує, що українське *хоча* є контамінацією форм *хотя* і *хошь* (діалектне – *хоша*) [25, с. 32–33]. Підтримуємо міркування Ю. Шевельова, який подає *хоча* як первинну форму, а похідну від неї – *хоч* (унаслідок редукції кінцевого голосного), першу форму пояснює контамінацією *хотя* з *хоти* [26, с. 340];

г) сполучники *хотяй* і *хочай* утворені приєднанням до форм *хотя* і *хоча* підсилувальної частки *й*. Їх розглядають як полонізми [3, с. 55; 2, с. 27].

Шляхи виникнення сполучника *хотя* (і його варіантів) аналізувала Є. Черкасова. Дослідниця доповнила деякі міркування О. Потебні і Б. Лаврова про десемантизацію дієслова *й* утворення на його основі сполучника: лексема *хотіти* виконує роль допоміжного слова і в парі з інфінітивом стає частиною аналітичної форми майбутнього часу⁵ або наказового способу; саме втрата значення показника майбутнього часу *й* імператива, співвіднесення новоутвореного сполучника *хотя* з дієсловом, від якого він походить, і виявилось тим вирішальним моментом, коли *хотя* починає функціонувати як сполучник [25, с. 36–37].

Погоджуємось, що дієслово (*хотѣти*) вплинуло не лише на звукове оформлення похідного від нього сполучника *хотя*, а й на характер смислових відношень, адже вираження певних семантико-синтаксичних відношень за допомогою сполучника, особливо похідного, залежать також і від поєднання у цьому сполучнику різних “абстрактних, логічних, емоційних, суб’єктивних значень, і від зв’язку з тими чи іншими модальними висловлюваннями” [6, с. 557].

В українській мові перші фіксації сполучника *хотя* датують XI–XII ст.: він приєднував до головної підрядну частину допусту, умови (“Руська Правда”, “Правда Володимира Мономаха”) [Срезн., III, с. 1393]. Його використання засвідчують також в актовій українській мові XIV–XV ст. [22, II, с. 514–516]. Однак сполучник *хотя* в українській мові XI–XV ст.⁶ не був активним, а домінуючу позицію зайняв на зламі XVII–XVIII ст. Очевидно, це пов’язано зі зникненням уже на той час церковнослов’янського сполучника *аще*, що виконував ті самі функції в реченні, який використовували у текстах ораторсько-проповідницького змісту.

⁴ Аналогічні міркування висловлює О. Блик: “Імовірно, що ця форма (*хоч* – Т. В.) виникла з 2-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу *хочеш*. [...] у розмовній мові частіше “*Хоч – я тобі розповім*” [2, с. 26]. М. Соколова вважає, що форма *хоч* – походить від наказового способу [23, с. 299].

⁵ Уживання лексеми *хотѣти* як допоміжного дієслова у складі аналітичної форми дієслова у творенні майбутнього часу: “*Мы хочемъ ради то ѳчинити вамъ*”: “*И хочю дати* [...]” [22, II, с. 514–516].

⁶ Зафіксовано всього 27 речень зі сполучником *хотя* [22, II, с. 516].

У пам'ятках української мови XVI–XVII ст. сполучник *хотя* (*хо(т)*/*хоть*, *хотѣ*, *хотя(й)*, *хоця(й)*, *хо(ч)*, *хоча(й)*) виступає як підрядний (виконує функції допусту, умови) і як сурядний (виражає розділові семантико-синтаксичні відношення).

Сполучник *хотя* і його варіанти є в лексикографічних працях того періоду. У “Лексиконі” П. Беринди у словниковій статті до церковнослов'янського сполучника *аще же* дібрано такі українські відповідники – *если вжды, если венць, хотай, хоть, хочь* (Бер. Лекс., 1627, с. 5). У словнику невідомого автора II пол. XVII ст. “Синоніма славенороскаа” зафіксовано сполучники *а хотяй, хоть, хотя/й/, хоча жь* (прикметно, що лексикограф деякі з них подає разом із підсилювальними частками *а* та *жь*) [21].

В аналізованих текстах сполучник *хотя* приєднує підрядну частину допусту до головної складного речення:

а) підрядна частина стоїть у **постпозиції** стосовно головної: “[...] *вѣ(м)*, *оу тебе, пане, лечь якъ иный Монарха, котрый воды троха не гордѣвши, ра(д) принал(л), хочай была плоха*” (Вѣзер., МІКСВ, Київ, 1618, с. 16, КСУМ¹⁶⁻¹⁷); “[...] *а такъ единыхъ назваль гости(н)цель, хотай не оупало на ни(х)*” (УЄ № 91, XVII ст., с. 112);

б) підрядна частина стоїть у **препозиції** стосовно головної: “*Хотѣ* *бе(з) ли(ч)бы боуде(м) мудри, и все што належи(т) постерегати оумѣ(м), пре(д)са ч(л)ци есми, требуе(м) рады...*” (Подем. л-ра, Клир. Острог., 1599, с. 212); “*Тая шкѣта ... вся зламалася впо(л), и хоть же ее зновѣ направѣю(т), пре(д) се на не(и) пѣсти(т)и збо(ж)я небезпечно*” (ТУ, Володимир, 1602, с. 234, КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Препозитивна допустова частина може починатися сурядним сполучником *и*, що свідчить про ще не повністю сформовані в українській мові того періоду складнопідрядні допустові речення.

Головна частина складнопідрядних речень із підрядними допусту містить протиставні сполучники *а, але, еднакъ*, які зі сполучником *хотя* утворюють парні *хочь...а, хотя(и)...але, (и) хоть...еднакъ* та ін.: “*Але есть замки украинные: Киевъ, Каменецъ-Подолский, Черкасы, Каневъ и иные замки, в которыхъ есть церкви Божие: хочъ же тамъ небезпечность вставне отъ неприятелей коронныхъ, а предъ са панове старостове дѣховенствѣ хвалы Божое мети не перекажаютъ*” (АрхЮЗР, I/VI, 1591, с. 86); “*Хотѣ* *на(с) в бою оупередили, але в корѣваню не впередат(т)*” (Подем. л-ра, Ст. Зиз., 1596, с. 63); “*Але не хотать такими быти, яки(м) ап(с)ли с(т)ый были: хотай станъ и(х) взяли на себе, але ибычаю и годности такой не маю(т)*” (УЄ № 234, 1668, с. 36). Мовознавці такі допустові відношення характеризують ще відношенням двоїстої “орієнтації”, паратактичним, контамінованим типом [15, с. 4; 20, с. 189; 4, с. 4, 50].

У реченні “*И хоть ичистила тѣло, и оуздоровила ш(т) недѣла ч(л)века тѣа вода: еднакъ дѣшевномѣ с(п)сенію ничъ не помагала*” (Пчела, поч. XVII ст., с. 43, КСУМ¹⁶⁻¹⁷) на допустові відношення нашаровуються умовні, особливо умовність увиразнюється використанням заперечної форми дієслова (*не помагала*), а також протиставним сполучником *еднакъ*. Б. Лавров називає тип складнопідрядних речень із парним сполучником *хотя...еднакъ* умовно-допустовим [16, с. 125].

Варто наголосити і на позиції сполучника *хотя* в підрядній допустовій частині аналізованих пам'яток; зокрема, сполучник *хотя* не починає підрядну частину, а стоїть після другого-третього слова в ній: “*То тѣло хотѣ(й) кѣлко разъ быва(т) голо, то ничого емѣ шкодити не може(т)*” (УЄ № 234, 1668, с. 107 зв.).

У сучасній українській літературній мові для вираження допустових семантико-синтаксичних відношень функціонує сполучник *хоч(а)*; він також виступає як

компонент парного сполучника *хоч...а, хоч...але, хоч...зате, хоч...однак* та ін. [14, II, с. 304]. К. Городенська характеризує такий тип сполучників як допустово-протиставний і зазначає про аналітичну будову їхнього формування, що дає підставу зараховувати ці сполучники до складених [7, с. 250–251; 8, с. 147].

Сполучник *хотя(й)* приєднує до головної підрядну частину **умови** в складному реченні: “*При том и братства уставиль, которые будут и уже сут гонителіе на владыковъ: **хотяй** чого не будет, зведуть и оскаржат*” (Перест., Львів, 1605–1606, с. 32, КСУМ¹⁶⁻¹⁷). У конструкції з підрядним умови сполучник *хотя(й)* надає реченню модального забарвлення. Присудки предикативних частин виражені формою дієслова майбутнього часу. Між частинами складної конструкції встановлено відношення гіпотетичної умови, на місці сполучника *хотя(й)* можна вжити “у випадку якщо, навіть якщо”. В. Виноградов зазначає, що функція цього сполучника замикається в межах умовно-допустової модальності [6, с. 557].

Уживання сполучника *хотя* і його варіантів у функції умови підтверджує думку про взаємозв’язок відношень умови й допусту загалом. Прикметно, що про їхню змістову близькість зазначає Е. Коротаєва, дослідниця пам’яток російської мови XVII ст. Лінгвіст уважає, що складнопідрядні речення з підрядними допусту й умови побудовані на основі питального речення, а сполучники віддієслівного походження “вийшли з питання” [13, с. 131].

Аналіз українських писемних текстів XVI–XVII ст. свідчить про поступовий процес диференціації використання сполучників: у функції умови домінують позицію займає сполучник *если*, а за сполучником *хотя* закріплюються власне допустові відношення.

В українській мові XVI–XVII ст. сполучник *хоть*, окрім підрядних, виражає сурядні відношення.

Як сурядний повторюваний сполучник *хоть...хоть* використовують у **розділовій** функції. Він поєднує однорідні члени речення: “*Але ижъ тепер свѣтъ на томъ, радиса пытають а иные и отемняют, в новые або перемѣнныя вѣры. А дѣла бы на горъшие **хоть** старые, **хоть** новые не дбають*” (АрхЮЗР, 1/VII, 1587, с. 234); “*Гласъ радостный, **хоть** спѣвай **хоть** читай, тылко свѣтомъ его дѣишъ свою просвѣжай оутѣшай*” (Перло, Чернігів, 1646, с. 29 зв., КСУМ¹⁶⁻¹⁷). У конструкціях із розділовими відношеннями наявна альтернатива: ситуації, явища, факти, поєднані сполучником *хоть...хоть*, несумісні, взаємовиключають одне одного.

У сучасній українській мові сурядний повторюваний сполучник *хоч...хоч* у функції допусту поєднує однорідні члени речення або предикативні частини в складносурядному реченні [7, с. 247, 255]. Як говірковий сполучник *ахѡт’, хѡт’* у розділовій функції збережений у верхньонадборжавських говірках Закарпатської області [18, с. 74], а *хоц...хоц* – у лемківських говірках [5, с. 163].

Отож, у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. підрядний і сурядний сполучник *хотя* і його варіанти *хо(т)/хоть, хо(ч), хотя(й), хоча(й)* функціонують здебільшого в діловому письменстві, у полемічній, конфесійній, зрідка – художній літературі, а згодом як літературно-нормативний у формі *хоч (хоча)* утверджується в сучасній українській мові.

У досліджуваних текстах засвідчено також сполучник *хотя бы*, який утворений від зрощення сполучника *хотя* з віддієслівною часткою *бы*. Він приєднує до головної підрядну частину допусту, умови в складному реченні. Такі структури зі сполучником *хотя бы* ще називають допустово-умовними, або гіпотетично-допустовими [14, II, с. 311; 13, с. 189–190; 25, с. 131].

У реченнях зі сполучником *хотя бы* у функції допусту підрядна частина перебуває у постпозиції або в препозиції стосовно головної: “А е(с)ли бы(м) а а(л)бо пото(м)кове мои права непо(с)лушни были и баницю на себе иде(р)жати допу(с)тили теды жа(д)него к(р) м(л) брати не маемо а **хотя бы** мне а(л)бо пото(м)ко(м) мои(м) было дано и по(з)волено” (ЛНБ, 5, III, 4057, Вінниця, 1620, с. 32, КСУМ¹⁶⁻¹⁷); “А **хотя бы** и не было слуху шлюдехъ неприательскихъ **идьнакь** же для исторожности ить них повинни боаре [...] съ слугами [...] ездити на поле разъ и два и три на лето” (ОЧерк. 3., Черкаси, 1552, с. 5зв., КСУМ¹⁶⁻¹⁷). Якщо підрядна частина допусту стоїть у препозиції, то у головній здебільшого вживають протиставні сполучники, наприклад **идьнакь**.

Сполучник *хотя бы* виражає семантико-синтаксичні відношення умови, у складному реченні підрядна частина зі сполучником *хотя бы* є у препозиції стосовно головної: “[...] **хотя бы(х)мо** котрому татарину [...] дво(р) на(ш) або име(н)е за лю(д)ми дали маю(т) са таковыя [...] на выслуга(х) свои(х) проти(в) хре(с)тианьскихъ людеи тако пѣтны(х) такъ та(г)лыхъ заховати [...]” (ВЛС, 1566, с. 95, КСУМ¹⁶⁻¹⁷); “[...] **хотя бысте** и хотели, не допустятъ вамъ того патриарьхове иные” (Відп. ПО, РИБ XIX, Володимир, 1598–1599, с. 1079, КСУМ¹⁶⁻¹⁷).

У сполучнику *хотя бы* другий компонент – частка “вже залежить від сполучника, але ще не втратила зв'язків із дієсловом” [9, с. 46] і вживається з особовими закінченнями (*хотя бысте, хотя бы(х)мо*), що є zdeформованими формами колишнього допоміжного дієслова *быти* в теперішньому часі або формами аориста *быхъ*. “Особові енклітики” (за С. Бевзенком) указують на особу й число, оскільки підмет у таких реченнях зазвичай опущений. Отож, українська мова XVI–XVII ст. зберігає ще реліктові форми [12, с. 238; 10, с. 301–305], функціонування яких характерне і для сучасних південно-західних діалектів української мови [1, с. 142–143].

У структурах із підрядними умови зі сполучником *хотя бы* головна частина містить у ролі співвідносного слова прислівник *тогда*, що вносить у конструкцію часовий відтінок: “А **хотя быхъ** на(д) то(т) шбовязо(к) сво(и) кому записати або застави(ти) ме(л), **тогда** тое не мае(т) моці жа(д)ное мети...” (Вол. гр., 1570, с. 29); “**Хотябы** и былъ який розводъ, чого нетъ, **тогда** предсе он дрѣгое жоны, мимо ее живѣю жонѣ, аж до смерти своее поймавати не може” (АрхЮЗР, 1/І, 1583, с. 35); “А **хотя и бы** оупа(л) грѣшныи ч(л)къ ве(д)лѣ слабости своеи [...] **тогда** Х(с) гляди(т) за ни(м) око(м) мл(с)рдѣа свого” (УЄ № 31, кін. XVI ст., с. 47).

Уживання сполучника *хотя бы* у функціях допусту й умови характерне для зразків ділової української мови, конфесійної літератури того часу.

Писемні пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують сполучники *хотя* та *хотя бы*, які виражають семантико-синтаксичні відношення допусту, зрідка – умови. Підрядна частина допусту й умови зі сполучниками *хотя* та *хотя бы* перебуває здебільшого у препозиції стосовно головної у складному реченні. У головній частині зафіксовано вживання сурядних протиставних сполучників *а, але, еднакь*, які утворюють із *хотя* та *хотя бы* парні сполучні засоби.

У сучасній українській літературній мові використовують сполучники *хоч, хоч би*. Сполучник *хоч* уживають у різних за характером синтаксичних зв'язків конструкціях: приєднує до головної підрядну допустову частину, а також з'єднує однорідні члени в простому реченні й предикативні частини у складносурядному

реченні. Сполучник *хоч би* використовують як підрядний у функції допустово-умовній.

Джерела ілюстративного матеріалу та їхні умовні скорочення:

АрхЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — К., 1859. — Ч. 1, Т. I; 1883. — Ч. 1, Т. VI; 1887. — Ч. 1. — Т. VII. — Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

Бер.Лекс. — Лексіконъ славенорвсскій, и именъ тлькованіе [Електронний ресурс] / Памво Беринда. — К., 1627. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua>.

Відп. ПО — Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. — Володимир, 1598–1599 // РИБ. — Т. XIX : Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 3. — Пг., 1903. — С. 1041–1121.

ВЛС — Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-ий Литовський статут Почаївського або Волинського списку). — Б. м. н., 1566. — Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, шифр О/Н-15.

Възер. — Възерунок цнот превелебного...Елисея Плетенецького. — К., 1618 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. — К., 1924. — С. 14–17.

Вол. В. — Волинський релігійний вільнодумець. — Б. м. н., поч. XVII ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. — К., 1905. — Кн. XVIII, отд. 3. — С. 71–101.

КСУМ¹⁶⁻¹⁷ — Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. — Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

ЛНБ — Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України.

Очерк. 3. — Опис Черкаського замку. — Черкаси, 1552. — Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3–17 зв.

Перест. — Борецький І. Пересторога зъло потребная на потомные часы православным христіаном. — Львів, 1605–1606 // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. — Львів : Вид-во ЛДУ, 1954.

Перло — Сіа книга назаннаў Перло Многвѣнное. Съставленна Трѣдолюбіемъ: презъ Кирила: Транквѣліона. — Чернігів, 1646. — Зберігається у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, шифр П Ст.-2555.

Подем. л-ра — Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в. / Кирило Студинський. — Львів : Вид-во НТШ, 1906. — Т. I.

Пчела — Пчела : Збірник повчань поч. XVII ст. — Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 889.

РИБ — Русская историческая библиотека. Литовская метрика. — Пг., 1878. — Т. IV; 1882. — Т. VII; 1903. — Т. XIX.

Срезн. — Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. — СПб. : Типограф. Императ. акад. наукъ, 1893–1911. — Т. I–III.

СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994. – Вип. 1. – 152 с.

ТУ — Торгівля на Україні. XVI – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – К. : Наук. думка, 1990.

УЄ № 31 — Учительне євангеліє. – Б. м. н., к. XVI ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, № 31.

УЄ № 91 — Учительне євангеліє. – Б. м. н., к. XVI ст. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 1, оп. 1.

УЄ № 234 — Учительне євангеліє. – Б. м. н., 1668 р. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, ф. 1, № 234.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вищ. школа, 1980. – 248 с.
2. Блик О. П. З історії сполучників підрядності в українській мові (на матеріалах канцелярії Б. Хмельницького) / О. П. Блик // Наук. записки Київського пед. ін-ту ім. О. Горького – К., 1958. – Т. XXIX. – С. 15–29.
3. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови: сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них / Л. А. Булаховський // Наук. записки КДУ. – К., 1946. – Т. V. – Вип. 2. – С. 31–71.
4. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка) / А. И. Варшавская. – Л. : Изд-во ЛУ, 1984. – 135 с.
5. Верхратський І. Про говор галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів : Наклад. Товариства, 1902. – Т. V. – С. 162–163.
6. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Выс. школа, 1972. – 616 с.
7. Городенська К. Граматичний словник української мови : сполучники / Катерина Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
8. Городенська К. Сполучники української літературної мови / Катерина Городенська. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
9. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови (на матеріалі листів Б. Хмельницького) / У. Я. Єдлінська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 106 с.
10. Історія української мови: морфологія / [редкол. : С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
11. Історія української мови: синтаксис / [редкол. : А. П. Грищенко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.
12. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові (на матеріалах пам'яток XVI ст.) / І. М. Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
13. Коротаева Э. И. Союзное подчинение в русском языке XVII века / Э. И. Коротаева. – Москва ; Ленинград : Наука, 1964. – 250 с.
14. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. акад. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. I–II.

15. *Кухаревич Н. Е.* Сложноподчиненные предложения с уступительной частью в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Н. Е. Кухаревич. – М. : МГПИ, 1955. – 16 с.
16. *Лавров Б. В.* Условные и уступительные предложения в древнерусском языке / Б. В. Лавров. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 144 с.
17. *Николаева Т. М.* Некоторые наблюдения над семантикой и статусом сложных предложений с уступительными союзами / Т. М. Николаева, И. Фужерон // Вопросы языкознания. – 1999. – №1. – С. 17–35.
18. *Німчук В. В.* Слововір сполучників у верхньонадборжавських говірках (Закарпатська область) / В. В. Німчук // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Вип. IX. – С. 70–84.
19. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II. – 536 с.
20. *Ройзензон Л. И.* Придаточные уступительные предложения в верхнелужицком языке / Л. И. Ройзензон // Слов'янське мовознавство : [зб. статей]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. IV. – С. 178–197.
21. *Синоніма славенороскаа [Електронний ресурс] // Житецький П.* Нарис літературної історії української мови XVII в. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку / Павло Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>.
22. *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [за ред. Л. Л. Гумецької].* – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.
23. *Соколова М. А.* Очерки по исторической грамматике русского языка / М. А. Соколова. – Ленинград : Изд-во ЛУ, 1962. – 312 с.
24. *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – К. : Рад. школа, 1989. – 511 с.
25. *Черкасова Е. Т.* Русские союзы неместоименного происхождения. Пути и способы их образования / Евдокия Трофимовна Черкасова. – М. : Наука, 1973. – 221 с.
26. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Арта, 2000. – 1054 с.
27. *Klemensiewicz Z.* Gramatyka historyczna języka polskiego / Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Lehr-Splawiński, Stanisław Urbańczyk. – Warszawa : Państw. Wyd-wo Naukowe, 2 wyd., 1964. – 596 str.
28. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków : Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952–1956. – Т. I (A–J). – 599 s.

Стаття надійшла до редакції 28.10. 2011
доопрацьована 19. 11. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012

**FUNCTIONING OF THE CONJUNCTIONS „ХОТЯ” AND „ХОТЯ БИ” IN
THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XVI–XVIIth CC.****Tetyana Vysotska**

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Ukrainian Language,
Universytets'ka Str., 1/234, 79000, Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 47 17*

The article analyses the origin of the conjunctions “*хотя*” and “*хотя бы*”. It traces their use in the Ukrainian written records of the XVI–XVIIth c. on the basis of other Slavonic languages of that period and modern Ukrainian.

Key words: conjunction, function of conjunction, semantic-syntactic relations, desemantisation.

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СОЮЗОВ ХОТЯ, ХОТЯ БЫ В
УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ XVI–XVII СТ.****Татьяна Высоцкая**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1/234, 79001, Львов, Украина,
тел.: (032) 239 47 17*

В статье проанализированы вопросы происхождения союзов *хотя*, *хотя бы*; их использование в памятниках украинского языка XVI–XVII ст. на фоне других славянских языков данного периода и в современном украинском языке.

Ключевые слова: союз, функция, семантико-синтаксические отношения, десемантизация.